

Олександр Галенко

**ПРО КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ПРАКТИЧНІ
ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ НАРАТИВУ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В РАМКАХ
ЧАСО-ПРОСТОРОВОЇ
АБО ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ**

Узагальнюючі дослідження покликані підсумовувати наукові знання і створювати умови для подальшого їх стрибка. В історіографії такі наративи стали важливим жанром праць. Щодо найважливіших для світової історії тем, дослідження яких перетворилося на спеціальні галузі історичної науки, такі наративи звичайно творять міжнародні авторські колективи. Видавництво Кембриджського університету є провідним світовим видавцем такого роду колективних праць. Їхня тематика включає християнство, іслам, політичну думку, Біблію, арабську літературу, медицину, але провідними темами є історія держав та ареалів, об'єктами спеціальних досліджень стали, зокрема, Британська імперія, Африка, Індія, Південно-Східна Азія, Скандинавія, Китай, Японія, Іран. Є серед них наративи найвпливовіших сусідів України – Польщі, Росії та Туреччини. Ці праці, що за поодинокими винятками представлені багатотомниками, були і залишаються авторитетними узагальнюючо-довідковими виданнями і водночас пропонували на час своєї появи нові синтези знань, які впливали на подальший розвиток досліджень. Тому доцільність створення узагальнюючих наративів для історії України задається самим фактом існування даної галузі історичної науки. Утім, брак томів про Україну серед “Кембриджських історій”, при тому що інші сусіди України в них уже представлені, натякає на досі не розв’язану проблему, пов’язану з таким наративом.

В даній роботі ставиться завдання довести, що створення фундаментального авторитетного наративу історії України не може ґрунтуватись на існуючих наративах, тому що усі вони створені на підставі не відповідаючого сучасним реаліям визначення об'єкта і відповідних теоретико-методологічних засад. Нове формулювання об'єкта історії України продиктоване утворенням незалежної української держави і потребує розробки схеми української історії в рамках часо-просторової або територіальної парадигми. Далі пропонується така схема, що представляє історію України як результат взаємодії трьох цивілізацій. На цій підставі робиться оцінка потенційних лакун в такому наративі і робляться практичні пропозиції, розраховані на можливу реалізацію протягом найближчих років.

I. Нове визначення об'єкта історії України

В українській історіографії сьогодні існують два великих (десяти-томних) узагальнюючих наративи історії України – “Історія України-Руси” М. Грушевського та колективна праця “Історія Української РСР”. Вони творилися в різний час і відбивали різний стан об'єкта досліджень. Очевидно, що своїм існуванням сама ця галузь історичної науки – історія України – зобов'язана своєму об'єкту – українській спільноті. Тому зміни в ній зумовлювали потребу у створенні відповідних наративів історії України. “Історія України-Руси” М. Грушевського не лише творила наратив української нації, зводячи науковий та ідейний фундамент національної свідомості українців, але й формулювала наукові підстави для утворення української державності в рамках на той час панівної в гуманітаристиці національної теорії. Утримання України на становищі провінції в складі СРСР викликало заборону на працю М.Грушевського. Однак вона зберігала свою наукову вартість для національно свідомих українців та в обмеженому колі українознавців міжнародної наукової спільноти.

Щоби заповнити прогалину, утворену заборонаю праці М. Грушевського, радянський режим був змушений до створення “Історії Української РСР”. Остання вважала об'єктом опису не стільки державу, скільки імперську провінцію, що трактувало явища в самій цій провінції лише в імперській перспективі, і до того ж будувала наратив на спекулятивній теоретичній концепції (вульгарний марксизм), що була державною ідеологією. Закономірно, що ця десятитомна праця повністю втратила свою актуальність після здобуття Україною незалежності.

Водночас поява самостійної Української держави, для якої М. Грушевський запропонував історичне обґрунтування, поновила актуальність його наративу, адже незалежність України виправдовувала ідеї історика про її роль історичного суб'єкта. Разом з тим, набуття Україною статусу самостійного об'єкта історичної науки (що, між іншим, тільки тепер надає їй перспективу бути представленою і в Кембриджській серії) зробило необхідним також створення нового наративу. Справа не тільки і не стільки в тому, що в наративі М. Грушевського бракує кількох епох від часу Хмельниччини. Головна причина полягає в тому, що Україна набула державних кордонів, які відрізняються від тих, які в своїй уяві сконструював М.Грушевський на підставі своєї національної народницької теорії. У складі української нації-держави з'явилося неукраїнське населення і території з українською меншістю, себто ті складові, що залишалися поза фокусом уваги національної парадигми, яка вважала єдиним об'єктом дослідження український народ. Нова якість українського суспільства, таким чином, потребує переформулювання об'єкта дослідження, а отже, й цілої концепції історії України – аби включити до українського історичного наративу ті народи і території України, які до цього часу були з нього виключені або представлені однобічно, лише в їхньому стосунку з українцями (чи

їхніми предками) і тому зазвичай у негативній ролі – як перешкода національній волі українців. Тим більше новий наратив потрібний з огляду на розвінчання постмодерною революцією в гуманітаристиці ідеї про національний дух як головний чинник в історії.

Потребу створення нового наративу диктують і практичні інтєреси державної політики щодо консолідації/формування української нації, з огляду на регіональну поляризацію політичних симпатій та самовизначень. При цьому неукраїнські форми національні ідентичності найбільш популярні саме на тих територіях, які дуже мало представлені в існуючих наративах історії України – це Південь зі Сходом та Закарпаття. На цій підставі важко уникнути припущення, що слабкість української національної тотожності в названих регіонах і симпатії до Партії регіонів, яка проголосила себе захисником регіональних (отже, не загальнодержавних) пріоритетів, базується саме на слабкому уявленні місця цих регіонів в існуючих загальних наративах та схемах історії України. Справді, якщо цілісна історична візія північної та західної частин України простягається углиб до Київської Русі (від X ст.), то південь, схід та Закарпаття потрапляють до цієї візії пізніше на декілька століть. Більше того, південь та схід, які входили до складу агресивних степових держав, представлялися в цій візії ворогами українців та України, тоді як включення цих територій до складу Російської імперії у XVIII ст. служило підставою для ідеалізації російського та радянського режимів.

Отже, потреба українського суспільства в новому історичному наративі висуває передусім завдання розробки нової концепції історії України, яка б відповідала новій якості української нації і сприяла національній консолідації. Водночас таке завдання наражається на складність узгодження місії національної консолідації, що органічно відповідала б концептуальним підходам уже минулої модерної доби, з теоретико-методологічними засадами сучасної постмодерної доби. Коротко кажучи, йдеться про те, щоб новий наратив формувався на сучасних принципах історичної науки.

За два десятиліття, що проминули від утворення незалежної України, історія України, безперечно, збагатилася новими знаннями. Найпомітніший прогрес спостерігається у медієвістиці та ранньомодерних студіях, які в радянський час були штучно обмежені. Істотно збагатилося і змінилося бачення радянської епохи. Проте узагальнюючі наративи історії України, яких теж не бракувало у цей час, не змінили її принципової схеми, особливо для величезного періоду до утвердження російського панування на більшій частині території України наприкінці XVIII ст. Її основні віхи залишалися ті самі, що й для попередніх схем, сконструйованих на національній парадигмі, а саме утворення Київської Русі та її знищення монгольським завоюванням, Люблінська унія, Хмельниччина, кінець Запорозької Січі. Події в сусідів українців, хоч би вони й відбувалися на території, що тепер відноситься до України, бралися до уваги лише тоді, коли в них

вбачалося – не раз помилково – якесь значення для українців, зазвичай негативне. Так, наприклад, османські завоювання італійських колоній та князівства Феодоро у Криму до сих пір трактуються як підкорення Кримського ханату, що насправді відбулося іншим шляхом значно пізніше, і стимул для початку татарських набігів, хоча ті мали місце задовго до османців. Логічним наслідком такого упередженого осмислення, а по суті перекручення, стало посилення ксенофобії по відношенню до неукраїнських народів в наративних схемах історії України. З іншого боку, явища давньої та середньовічної історії, наприклад, грецькі та італійські колонії, якщо й включаються до цих схем, то без виявлення їхніх наслідків для подальшої історії України.

Невідповідність національної парадигми задачам, що постали перед наративом історії України, уже усвідомлена українськими істориками, що засвідчують обговорення проявів ксенофобії та концепцій підручників з історії України. Схоже, серед істориків почало зміцнюватися усвідомлення необхідності замінити національну парадигму часо-просторовою або територіальною. Для останньої об'єктом дослідження визначається сучасна територія України на протязі всього часу її історичного буття. Проте конкретні схеми, побудовані в рамках цієї парадигми, ще не обговорювалися, що, зрозуміло, відсуває можливість підготовки нового фундаментального наративу історії України до появи такої схеми.

II. Часо-просторові параметри історії України

Між тим, схеми територіальної концепції історії України уже було запропоновано. Першим це зробив О. Прицак у доповіді “Що таке історія України?”, виголошеній на I конгресі Міжнародної асоціації українознавців у серпні 1990 р. Брак обговорень цієї доповіді робить доцільною спробу оцінки її основних положень навіть після спливання тривалого часу.

Доповідь мала два розділи. Перший розділ представляв точні наукові критерії історії: територію, час, людську свідомість. Причислення людської свідомості до критеріїв історії було принциповим, і йому було приділено докладну увагу. По-перше, професор Прицак нагадав, що історія може вивчати лише свідомих себе людських істот, адже писемні історичні джерела є наслідком творчості свідомих істот. Тому минуле ділиться на доісторичний, протоісторичний та історичний періоди, в залежності від наявності писемних джерел, а також того, чию свідомість вони відбивають. Історія певної території починається тільки з появою там писемних пам'яток. Протоісторія – це минуле певної території, про яке повідомляють лише чужі джерела. Власне історичний час починається з появи на певній території створених на місці писемних джерел. По-друге, свідомість має кардинальне значення і для фіксації, і для вивчення історії, залежно від того, чи належить вона до циклічно-міфічного чи лінарно-логічного способів мислення та сприйняття

часу. В цьому світлі історія визначалася “як наука, яка передає візію минулого свідомих себе людських спільнот всієї землі – територіалізований лінеарний час – що базується на історичних джерелах”.

Заключну частину першого розділу О. Прицак присвятив гносеологічним категоріям історії – історичним фактам, каузально-лінеарним зв'язкам між ними, що утворюють історичні структури, цикли. Він зауважив одноразовість та неповторність фактів, рухливість циклів історії, неможливість повного пізнання історичних фактів в усіх їхніх зв'язках. Насамкінець було зроблено наголос на тому, що історія підлягає законам логіки, оскільки вона виражається мовою, та ще й законам семіотики. На цій підставі було зроблено наголос на ролі лінгвістики як одного з основних інструментів історії. Таким чином, історія визначалась як “візія, оперта на аналізі історичних фактів у їх каузально-лінеарних пучках, у секвенціях закінчених історичних циклів на просторі територіалізованого часу”.

Наступним завданням було, власне, вивести параметри історії для України: час, територію, свідому себе спільноту. Цьому було присвячено другу частину доповіді.

О. Прицак починає від території або територіалізованого часу українських держав. Відзначивши, що всі вони займали різні території у різний час, він запропонував взяти за критерій територію Української РСР. Підставою для такого підходу було те, що ця територія протягом XIV-XX ст. перетворилася на українську етнографічну територію і таким чином стала спадкоємницею усіх держав та спільнот, що існували на цій території. Таким чином, до предмета України мусили увійти території, що відносилися і до етнічно-неукраїнських держав південної України з Кримом та Слобожанщиною. Проф. Прицак наголошував: “Справа ясна, що громадяни України – мешканці Криму, Харків'яни, мешканці Донеччини чи Одесити – повинні мати можливість пізнати історію своєї ближчої батьківщини у системі власне історії України”. Цей висновок істотно розширював територіальні параметри предмета історії України і розширяв його тематику за рахунок етнічно-неукраїнських держав і спільнот, засвідчених в її межах.

Незважаючи на те, що прийнята в СРСР офіційна схема наративу історії Української РСР уже включала окремі сюжети, які стосувалися неукраїнських держав, наприклад скіфської держави, греко-римських держав, усі вони відносилися до періоду давньої історії, що ніяким чином не пов'язувався з історією українського народу, і в Україні він монополюно досліджувався археологами. О. Прицак спеціально вказував на приналежність до історії України цих давніх спільнот, а також держав середньовіччя, які фактично не існували для української історіографії – зокрема Половецького паксу (лат. *пах* – запропонований О. Прицаком термін на означення державних спільнот Євразійського Степу) та Кримського ханату. Зрозуміло, такий підхід залишав простір і для решти етнічно-неукраїнських держав, що існували на теперішній українській території – степових паксів сар-

матів, гуннів, мадяр, печенігів, Готської імперії, Хозарії, генуезьких колоній Надчорномор'я, Золотої Орди та її західних улусів – це ще не вичерпаний їхній список. Більше того, у О. Прицака йшлося про неупереджене та рівноцінне дослідження українськими істориками неукраїнських держав з українськими. Останнє підводило до висновку про необхідність організації власне українських досліджень цих тем, щоби виявити їхній зв'язок з історією сучасної України, адже вони в радянську добу або монополюсно досліджувалися всесоюзною Академією Наук і, зрозуміло, в рамках іншого об'єкта – історії СРСР, або не досліджувалися взагалі. Інакше кажучи, це було обґрунтуванням потреби виведення української історичної науки з її провінційного стану, який обмежував поле її діяльності вузько національними проблемами.

Ілюстрували суцільність територіального масиву України у минулому кілька докладно описаних і привабливих прикладів. Це – половецьке походження єдиної української княжої династії Ружинських-Половців, спільний виступ руських та половецьких дружин на Калці 1223 р., бароковий панегірик смоленського (!) шляхтича Микифора Поплонського на честь Перекопського бея (“писаний тодішньою русько-українською мовою”), дані про значну, навіть переважаючу чисельність українського невірницького населення у Кримському ханаті в XVII ст. за повідомленням османського мандрівника Евлії Челебі.

Далі О. Прицак подав огляд історії державності на території України, представляючи УРСР/Україну спадкоємицею держав різних типів та культурних традицій. З нього можна було побачити, що початок державного життя України припав на VII ст. до н. е. у зв'язку з виникненням на узбережжі Чорного моря грецьких полісів та патримоніального Боспорського царства, а також утворенням у степу Скіфського паксу, описаного Геродотом. Виникнення Русі, від якої модерна історіографія виводила початки України, відбулася у лісовій смузі лише через півтора тисячоліття, у IX-X ст. Ці приклади справді демонстрували різний початок історії на території України і підводили до ідеї про її приналежність різним цивілізаційним традиціям, а також, звичайно, до висновку, про те, що всі вони заслуговують на рівноцінне неупереджене дослідження. Лінійне уявлення часу, що є підставовим для незаангажованого наукового підходу, було зв'язуючим елементом епох і цивілізацій.

Для унаочнення зв'язку між цими державами різних форм О. Прицак скористався популярною парадигмою пограниччя, яка добре пояснює культурне розмаїття та еkleктизм. Як аргумент на користь цього підходу він докладно і ефектно розвинув паралель з Іспанією, що, подібно до України, складалася з численних і дуже різноманітних за культурною традицією та походженням елементів, але в кінцевому підсумку виконала історичну місію західного бастиону європейської цивілізації.

Висновок доповіді полягав у тому, що історія України – це не історія української етнічної маси, а міряна лінійним часом багатоперспективна неупереджена візія минулого усіх типів держав і спільнот,

що існували на теперішній українській території, їхніх політично свідомих еліт, розвинутих ними цивілізацій, а також візія процесів, що призвели до їх зникнення та інтеграції в українській національній спільноті-цивілізації-державі. Сформульований таким чином предмет історії України набував формалізованих, точних і прозорих часово-просторових параметрів: це – територія сучасної держави України від початку історичного часу до сьогодення. Таким чином, була сформульована і діставала теоретичне обґрунтування територіальна, чи, точніше, часово-просторова парадигма історії України.

Тим самим історія України також вимальовувалася як частка, окремий предмет всевітньої історії. Це відкривало цілком новий пласт питань про роль населення, що проживало на території України, в розвитку людства. Історія України виривалася з ізоляції, яку їй нав'язала національна парадигма.

На жаль, головний історичний аргумент О. Прицака на користь територіальної/ часо-просторової парадигми полягав у співпадінні державних та етнографічних кордонів України. Він начисто пере-креслював її переконливі історіософські підвалини. Перш за все тому, що насправді ці кордони не співпадають. Етнографічні кордони подекуди виходять за межі державних кордонів України, причому іноді охоплюють значні території, як, наприклад Кубань, Стародубщину, зовсім нещодавно деукраїнізовану Перемишльщину. Зате Крим, хоча й без сумніву насильно русифікований у повоєнний час, проте ані тепер, ані раніше не можна було віднести до територій української *par excellence* культури. Наведені О. Прицаком приклади приналежності південних областей України до українських етнографічних земель ілюстрували радше поодинокі етнічні та культурні зв'язки власне етнографічних земель на півночі та заході сучасної України з землями на півдні. Скажімо, ефектна згадка даних османського подорожника Евлії Челебі про переважання етнічних українців у Кримському ханаті не доводила приналежність Криму українським етнічним землям – навпаки, історія Самійла Величка про вбивство запорозьким кошовим Іваном Сірком українців-потурнаків свідчила про безповоротну втрату полонених для українського суспільства.

Та найбільшу загрозу ідеї часо-просторового підходу теза про співпадіння етнографічних та державних кордонів України становила тому, що вона відповідала саме національній парадигмі. Справа в тому, що в рамках національної парадигми територія розселення та політичного суверенітету певного народу відноситься до вищого прояву дії “народного духу”, тому співпадіння етнографічних та політичних кордонів виступає ідеалом, вищим смислом історії. Отже, запропонована О. Прицаком візія державної території Українців як етнографічної не стільки підважувала, скільки стверджувала примордіальне для модерного дискурсу значення національності. Відтак історія України не звільнялася від однієї перспективи, як результат дії одного чинника “народного духу”, звичайно, з його міфічним баченням часу, що його О.

Пріцак рішуче засуджував на початку доповіді. Разом з цим даний аргумент робив цілу схему не відповідною таким основоположним характеристикам всякого історичного явища чи процесу, як випадковість та неповторність. Між тим, той факт, що межі етнографічної української території відрізнялися від державних кордонів УРСР, якраз свідчить про те, що прагнення української спільноти до утворення власної державності було лише одним з багатьох чинників української історії і, як виявилось, не конечно вирішальним. Абсурдно було б припускати, що радянське керівництво при формуванні території УРСР керувалося інтересами української нації. Отже, територіальні параметри історії України потребують іншої аргументації.

Власне, зважаючи на те, що історія України беззаперечно стала самостійним об'єктом наукового дослідження разом з набуттям незалежності 1991 р., її територіальні параметри не потребують спеціальної аргументації – вони задані сучасними державними кордонами, в яких Україна постала суб'єктом історії.

III. Країна трьох цивілізацій

Для організації структури наративу історії України залишається визначити оті згадані О.Пріцаком “типи держав і спільнот та розвинутих ними цивілізацій”, в результаті взаємодії яких постала українська національна спільнота-цивілізація-держава. Оскільки мені вже доводилося раніше представляти ці цивілізації, залишається стисло повторити свою точку зору з цього приводу.

Початок історичного часу України був пов'язаний з навалою кіммерійців та скіфів у Закавказзя, що відбилася в асирійських писемних пам'ятках принаймні від VIII ст. до н.е. Згадані народи представляли цивілізацію кочових скотарів, що панувала у степовій зоні, а тому її логічно і зручно назвати **степовою цивілізацією**. Незважаючи на суперечки, що точаться з приводу правомірності застосування визначення цивілізації до степових спільнот, панування останніх тривало цілком поважний для будь-якої цивілізації час, від античності до XIX ст., поки степи залишалися ареалом головним чином кочового скотарства. Весь цей тривалий відрізок історичного часу, який охоплює майже три тисячоліття, землеробство у степових умовах не могло реалізувати свій безперечно більший виробничий потенціал. До певної міри панування кочовиків у степах трималося на їхній військовій силі – кінних лучниках. Проте воно спиралося і на специфічні форми суспільної організації, в тому числі і єдину власну форму державності – степову імперію, якою б примітивною вона не здавалася. Більше того, степові імперії спромоглися поширювати своє панування далеко за межами степів, що мало місце і в історії України внаслідок монгольського завоювання.

Незважаючи на воєнне та політичне панування у степах, кочовики в силу нестабільності своєї економіки перебували у залежності від стосунків з осілими сусідами. Вони були зацікавлені у ресурсах

осілих спільнот, їхніх знаннях та вміннях, зрештою вони були захищені в доступі до ринків осілих держав, тому що або зовсім не мали власних, або мали їх в дуже обмеженій кількості. Це й послужило причиною виникнення на підконтрольних кочовикам територіях степового Причорномор'я грецьких колоній в VII ст. до н.е. Грецькі колоністи принесли з Середземномор'я власну цивілізацію з усіма її атрибутами – містами, писемністю, культурою – і перетворили Чорноморське узбережжя України на ареал **середземноморської землеробсько-торговельної цивілізації**. Після греків цю берегову смужку згодом перебрали кілька імперій – Римська, Візантійська, генуезька колоніальна, Османська. При цьому жодна з названих держав перед лицем воєнної сили степовиків не вдавалася до експансії поза межами узбережних володінь. Це підтримувало стабільність кордону між цими двома цивілізаціями. Тільки Османи спромоглися вийти за межі цього кордону, проте й вони не мали ресурсів для контролю за українськими степами і зрештою були витиснуті звідси українською колонізацією, козацчиною та росіянами.

Названі дві цивілізації, незважаючи на зміну народів та держав, що їх представляли, та конфлікти між ними, співіснували на Україні до кінця XVIII ст., коли їх поглинула **слов'янська землеробська цивілізація** в особі Російської імперії. Початки цієї цивілізації пов'язані із бездержавними слов'янськими народами європейської лісової зони, що проявилися в історії як підданці та/або об'єкт агресії інших цивілізованих спільнот – Візантійської імперії, германців, степовиків (аварів, мадяр), вікінгів. На території України ця цивілізація вперше проявила себе постановням Київської Русі, а після її політичного занепаду внаслідок монгольського завоювання вона, як і інші дві, була представлена ще кількома державами та спільнотами. Завдяки включенню цієї зони до складу Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, імперії Габсбургів вона частково і часами потрапляла на політичну, економічну та культурну орбіту європейської цивілізації (що почалася в середземноморській Європі, а в модерну добу перетворилася в торговельно-індустріальну цивілізацію Західної Європи).

Саме за таких обставин з середини XIV ст. і розпочалося поширення цієї зони за рахунок степової. Воно відоме як українська колонізація. В кінцевому рахунку ця колонізація привела до землеробського освоєння кочовничих степів, що було явищем всесвітньо-історичного значення. В історії ж України вона важлива як чинник появи українського козацтва, утворення козацької держави, формування українського етносу та його території. В той же час, вона підготувала експансію Російської імперії і досягла берегів Чорного моря вже в умовах воєнного і політичного панування останньої. Після цього було ліквідовано і українське козацтво, один з основних рушіїв колонізації, а разом з ним і його політичні інститути, що заразом виступали в ролі політичної організації українців. Таким чином, Російській імперії дісталися і результати української колонізації. Це проявило себе в так

званій російській хлібній торгівлі в епоху промислової революції в Європі. Проте Україна все таки теж здобула тоді собі славу “житниці Європи”, і це може розглядатися не стільки як ефемерне визнання заслуг України перед Європою, скільки як одна з суттєвих ознак приналежності України до європейської цивілізації. Саме з перетворенням українських степів на європейську житницю кордон Європи уперше поширився на простори Євразійського степу.

Отже, територія України, будучи перехрестям трьох цивілізацій, має складну історію, що в найбільш загальному вигляді являє собою дуже заплутаний процес взаємодії між цими трьома цивілізаціями, з їх експансією, занепадом та трансформацією. В такому підході утворення України, як і будь-яке інше історичне явище, набуває рис випадковості і неповторності. Водночас, такий підхід не применшує ані активної і свідомої ролі українців у світовій історії, ані їхніх здобутків. Навпаки, те, що процес цивілізаційної взаємодії, незважаючи на складні обставини та непевність пограниччя, привів до утворення на сході Європи ареалу з українським населенням і зрештою до утворення сучасної держави Україна, є історичним здобутком саме української нації. Навіть тривала работоргівля, найвідоміша фаза якої пов'язана з татарськими набігами на Україну помонгольської доби, як видно, не стала перешкодою поступу української колонізації – власне, обидва явища співпадають в часі. Тим самим логічно (а не моралістичними закличками) усувається заданий національною парадигмою образ українців як народу-страждальця, а разом і з'являється підстава для переміни однобічно-негативної пам'яті про стосунки українців із степовими народами та їх нащадками, зокрема кримськими татарами – прямими спадкоємцями степової спадщини України.

IV. Завдання підготовки наративу

Територіальна парадигма порівняно з концепціями, покладеними в основу існуючих наративів історії України, істотно розширює та міняє перспективу нового узагальнюючого наративу. В зв'язку з цим можна сформулювати задачі, потрібні для реалізації територіальної парадигми в такому наративі.

Якщо представити історію України результатом взаємодії трьох цивілізацій, постає задача передусім пізнання кожної з них, адже вони лише частково заходили на територію України, і отже процеси, що відбувалися в цивілізаційних ареалах України, могли виникати і, як правило, виникали далеко за їх межами. Якщо користатися характеристикою України як прикордоння, то вона дуже влучно описує периферійність розташованих тут територій для усіх визначених цивілізацій. Україна була периферією і євразійського степу, і середземноморського світу, і зрештою європейської цивілізації.

Лише степи Надчорномор'я можуть похвалитися тим, що були першим або одним з перших ареалів конярства – необхідної переду-

мови кочового скотарства, батьківщиною перших відомих історії кочових спільнот, зокрема степових імперій. Проте так було лише на світанку їх історії, а упродовж основного відрізка їхнього історичного часу вони були периферією, адже поява нового господаря у степовій Україні зумовлювалася подіями в політичному центрі степової Євразії – степах теперішньої Монголії, або в Середній Азії, а то аж у Маньчжурії. В той же час узбережна Україна була справжньою заморською територією для спільнот, що мали свої політичні центри у Середземномор'ї. Генуезці, які опанували українським примор'ям, так і називали його “Замор'ям” (*Oltremare*).

Лісовий землеробський ареал України лише на короткий час існування Київської Русі представляв собою самостійний цивілізаційний центр, і це надає її історії значного престижу для національного українського наративу. Проте надалі цей ареал, як зазначалося, був провінцією кількох держав і, відповідно, периферією відповідних цивілізацій – слов'янської землеробської, а також європейської. Формування українського народу в межах даного цивілізаційного ареалу спонукало українську історіографію до вивчення цивілізацій, представлених на її території. Проте цього не можна сказати про два інших ареали – степу та примор'я.

Отже, перед українською історіографією заради створення територіального наративу історії України неодмінно постане завдання принаймні засвоєння знань про середземноморську та степову цивілізації, не кажучи про їхній самостійний розвиток. При цьому особливий виклик являє собою степова цивілізація, тому що вона поки що порівняно мало досліджена світовою наукою, про що свідчать хоча б згадані вище суперечки з приводу можливості її визнання як цивілізації. Очевидно, що названі задачі потребують стимуляції досліджень на Україні всесвітньої історії взагалі.

Крім накопичення знань про цивілізації, представлені на території України, другим принциповим завданням на шляху створення нового узагальнюючого наративу історії України є дослідження взаємодії цих цивілізацій на території України. Тут існувало дві зони взаємодії – по лінії кордону між середземноморськими та степовими спільнотами, та по лінії кордону між осілими слов'янами-землеробами та кочовими степовиками. На сьогодні ця тема цивілізаційної взаємодії є справжньою цілиною. Світова наука поки що мало звертала уваги на периферійні зони, такі як Україна. В самій же Україні ці теми були відсутні в полі зору істориків з огляду на інші пріоритети. Тому навіть тема татарських набігів на Україну та їхніх наслідків, що, здавалося б, вписувалася в задачі національного наративу, була фактично занедбана. Проблема ж степового впливу на українське козацтво тільки постулювалася і без знань степових суспільств, звісно, результатів поки що не має. Серед принципово важливих тем цивілізаційної взаємодії є ще навіть не поставлена тема зв'язку української колонізації з розвитком європейської та світової еконо-

міки. Очевидно, що ця тема уже була сформульована в рамках історії економіки України до середини XVII ст., проте остання є ще однією білою плямою української та світової історії. Зайве, мабуть, виводити підсумок, що без організації дослідження цих аспектів цивілізаційної взаємодії навряд чи своєчасно було б негайно братися до створення авторитетного нарративу української історії. З огляду на брак досліджень з важливих аспектів історії України в міжнародному науковому середовищі на сьогодні створення фундаментального нарративу не під силу навіть видавцям “Кембріджських історій”.

Нарешті, третім принциповим аспектом підготовки нового нарративу є переоцінка теорій та оцінок, створених в рамках панівної національної парадигми. Очевидно, неможливо та й непотрібно вказати заздальгідь, що саме потрібно переоцінити. Головне – відмовитися від методологічних принципів, на яких будувалася національна парадигма, як от уявлення про давність української нації, на чому ґрунтуються пошуки тягlosti її історії та спроби довести неминучість утворення України, про закономірності історичного процесу. Тоді на цій підставі може переоцінюватися конкретне явище. В такий спосіб творення історичного нарративу перетвориться на те, чим повинна займатися будь яка наука – дослідженням.

У. Практичні висновки

Підходячи тепер до практичного аспекту, доводиться визнати, що потреба розробки концепції та схеми нарративу, брак досліджень цивілізацій, представлених на території України, передусім степової та середземноморської, до часу їх включення до складу Російської імперії, не дозволяють ставити на порядок денний підготовку фундаментального багатотомного видання. Теоретико-методологічні засади нарративу історії України, викладені О. Прицаком, та запропонована схема нарративу історії України в рамках територіальної парадигми (як взаємодії трьох цивілізаційних ареалів), що були викладені вище, висловлені в порядку обговорення і потребують широкої дискусії. Власне, без організації широкої дискусії, з’ясування різноманіття ідей і вироблення узгодженої позиції неможливо взагалі розраховувати на авторитетність нового синтезу.

В той же час, гостра наукова та соціальна потреба в створенні загального нарративу історії України на новій концептуально-методологічній базі спонукає принаймні до створення експериментальних нарративів. За сполучення потреби та неготовності відповісти на неї, здається, єдино можливий вихід полягає у тому, аби пробувати творити порівняно невеликі версії такого нарративу – до двох або максимально трьох томів. Менші видання готуються швидше і швидше стимулюють науковий дискурс. Досвід також підказує, що невеликі авторські групи зручніші для створення креативних та швидко реагуючих авторських колективів.